

Проституція стала восприниматься многими как эмансипация от десекуализированной жизни при социализме, в связи с чем она идеализировалась, романтизировались ее эротические аспекты и сам феномен воспринимался как способ индивидуальной ломки социальных стереотипов [5].

7. Коррупция

Коррупцированность должностных лиц, взяточничество и даже содействие чиновников преступным организациям позволяет торговцам действовать более эффективно. Чиновники на ключевых постах и на многих уровнях используют свои полномочия для обеспечения защиты этой преступной деятельности. В течение двухлетнего исследования торговли женщинами из России, общественная организация WSW (Всемирная Сеть Выживания) выявила доказательства пособничества чиновников из МВД, ФСБ и МИД [1, 5]. В этих обстоятельствах очень трудно препятствовать торговле как отдельно женщинами, так и людьми в целом.

Перечисленные выше причины создают негативную социальную, психологическую и экономическую среду, в которой находится значительное количество украинских женщин.

ЛИТЕРАТУРА

1. David Lane. The legacy of state socialism and the future of transformation. -Rowman and Little field Publishers, Inc. 2002. -246 p.
2. Todd C. Foglesong, P. Solomon, Criminality, criminal justice and criminology in the post-soviet Ukraine. -Washington: National Justice Institute, 1999. -239 p.
3. Mamonova T. Women's Glasnost vs. Naglost: stopping russian backlash. -Westport, Conn. Bergin and Garvey, 1994. -161 p.
4. Cusio T. Ukraine in time of the Kuchma's political reforms, economical transformations and safety policy in independent Ukraine. -New-York: St. Martin's Press, 1997. -152 p.
5. Bruinsma G., Meershoek G. Organized Crime and Trafficking in Women from Eastern Europe in the Netherlands // Transnational Organized Crime. -1997. -V.3. -4. -P.105-118.

Поступила в редколлегию 24.10.2002

НАБОКА В.М. ГЕНЕЗИС ФАКТОРІВ, ЩО СПРИЯЮТЬ ТОРГІВЛІ ЖІНКАМИ В УКРАЇНІ
Розглянуто соціальні, економічні і моральні аспекти злочинної торгівлі жінками в Україні.

***

NAVOKA V.N. GENESIS OF THE FACTORS CONTRIBUTING TO TRADE BY THE WOMEN IN UKRAINE
The social, economical and moral aspects of criminal trade in the women in Ukraine are reviewed.

УДК 316.33:343.9(477)

І.П. РУЩЕНКО, докт. соц. наук, доц.

Національний університет внутрішніх справ

ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПОЯСНЕННЯ

З використанням засобів функціонального пояснення розглянуто аномальний сплеск злочинності в Україні, який відбувся у 90-ті роки ХХ ст.; проаналізовані чотири контексти криміногенної ситуації: соціально-економічний, інституційний, суспільної свідомості і громадського здоров'я.

У 90-ті роки відбулося аномальне зростання злочинності в Україні (див. рис.). Поняття нормальності ми вживаємо у дюркгеймівському розумінні нормального соціального факту, тобто злочинність сама по собі є нормальним явищем соціального життя, а різкі коливання – певна патологія [1, с.85-94]. Першим природним бажанням, яке виникає у науковця, є пошук одної провідної, або кількох чільних причин, що власне й зумовлюють різке зростання статистичних показників. Теорія факторів, що була заснована на каузальному поясненні феномену злочинного, історично була першою кримінологічною теорією, за допомоги якої вчені намагалися до-

сліджувати рух злочинності.

Свого часу виділялися десятки факторів, що здатні вплинути на рівень злочинності у країні. Наприклад, А.А. Жижиленко дав опис 27-ми факторам, які він зібрав у певну класифікаційну схему [2]. В радянській кримінології існувало негативне ставлення до цієї теорії, хоча підхід до проблеми у ті часи якісно не відрізнявся, бо фактично пропонувалася радикальна версія соціального детермінізму: злочинність зумовлена соціально-економічними факторами (приватна власність, класова структура тощо), і вона буде ліквідованою за умов суспільних перетворень під час побудови комунізму.

Вже у середині ХХ ст. кримінологи відчули безплідність подальшого пошуку окремих факторів, бо злочинність системно пов'язана з суспільством і соціальним життям. Наприклад, це відчув відомий американський кримінолог-соціолог Т. Селлін, який писав: "Застосування поняття "причина" для цілей наукового пояснення світу притаманно тільки початковим стадіям, коли має місце не широке, попереднє, приблизне узагальнення, що передує більш широким та постійним законам" [3, с.17].

Тис.

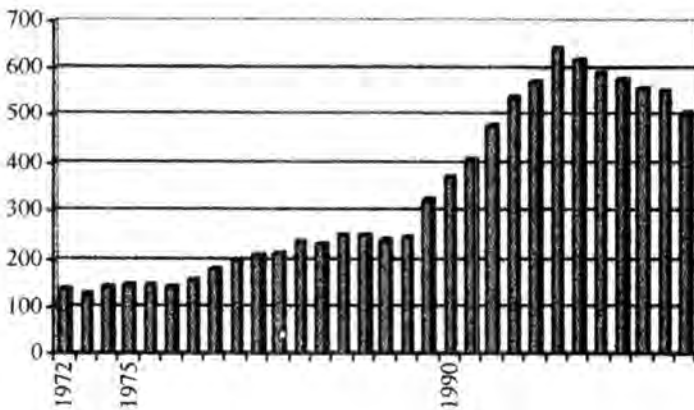

Рисунок - Динаміка рівня злочинності в Україні (1972-2001 рр.) загальна кількість зареєстрованих злочинів

Сьогодні ми маємо усі підстави остаточно звільнитися від парадигми ХІХ століття та ідеологізації феномену злочинності. Отже, (1) злочинність не може бути подоланою остаточно, бо є невід'ємною складовою суспільного життя; (2) вона не визначається певною сумою причин (факторів) і усі лінійні моделі причинно-наслідкового типу не здатні коректно пояснити цей феномен. Злочинність за своїми глибинними коренями не є ситуативною, або визначеною конкретними мінливими причинами. Злочинність – функціональна, бо вона "обслуговує" певні потреби і інтереси як індивіду, так і суспільних структур та інституцій. Ось чому профілактика злочинності мусить зосереджуватися на обмеженні саме функціональних властивостей злочинності у суспільстві. Такий підхід теоретично є висновком трактування злочинності як форми соціальної адаптації. Ми вже розглядали ці питання у теоретичній площині [4, с.145-165] і ще раз не будемо на них зупинятися.

Україна знаходиться у перехідному періоді, а історичний досвід свідчить, що у транзитивному суспільстві завжди зростає рівень злочинності. Реалії 90-х рр. лише підтверджують цю загальну закономірність. Хоча справедливості вимагає того, аби підкреслити: повільне зростання злочинності почалося ще у 70-ті рр. (рис.). Така негативна динаміка на

загал була характерною для розвинутих країн у ХХ ст., бо перехідні процеси є органічною рисою індустріальних і постіндустріальних суспільств. Але транзитивність України суттєво відрізняється від керованого і прогнозованого поступу західних країн тим, що великі соціальні прошарки майже миттєво (за історичним часом) опинилися у стані дезадаптації. Цікаво, що це стосується усіх суспільних прошарків. Загальнокримінальна злочинність в Україні функціональна тому, що вона стає для багатьох представників "низів" найбільш реальною можливістю фізичного виживання і заробітку "за будь яку ціну". Так звана "білокомірцева" і економічна злочинність для середніх верств населення і "верхів" відкриває шляхи займатися бізнесом або політикою за умов неінституалізованого соціального простору і відсутності прозорих і загальноприйнятих правил діяльності. Для андеграунда, декласованих елементів, психічно хворих, алкоголіків, наркоманів, калік та убогих – злочинна діяльність є фактично безальтернативною поведінкою аби задовольнити біологічні потяги. Нарешті, для засобів масової інформації, журналістів, кінопродюсерів, письменників пропаганда кримінальної субкультури і соціуму злочинців відкриває перспективу утриматися фінансово. Хіба це не достатні обставини для сплеску показників злочинності?

Функціональний аспект злочинності можна розглянути в наступних контекстах: 1) соціально-економічні умови життєдіяльності, 2) соціальні інститути, 3) суспільна свідомість, 4) громадське здоров'я.

Соціально-економічні умови життєдіяльності і сплеск злочинності. Якщо бідність і не є індивідуальним пороком, то широке зубожіння, безперечно, робить злочин засобом виживання для тих, хто не відноситься до криміналітету, професійної злочинності і не має рис кримінального типу особистості. У 90-ті рр. стрімко зросла, перш за усе, дрібна корисна злочинність. Її показники збільшувалися настільки стрімко, що ці злочини практично перестали реєструвати. Якщо до середини 90-х рр. порівняно з початком 70-х рр. загальний показник злочинності виріс у 4,2 рази, то за кількістю крадіжок індивідуального майна показник виріс у 13 разів, а грабунків з метою заволодіння індивідуальним майном громадян збільшився в 10 разів. Після повного закриття, або припинення діяльності частково основної маси промислових підприємств України, що здебільшого відбулося у першій половині 90-х рр., саме дрібна злочинність, різноманітні крадіжки державної і приватної власності, контрабанда, торгівля наркотиками, браконьєрство, "нові" корисливі злочини на кшталт зрізання дроту з високовольтних мереж стають засобом для виживання цілих прошарків населення. І тут мова іде про дієздатне населення, здебі-

льшого учорашніх робітників, колгоспників, інженерів та техніків (з військових підприємств). Вони порушують закон не через те, що є "соціопатами", а тому, що їх життєві альтернативи звузилися до банального злочину. Офіційна статистика хоча й до певної міри відбиває тенденції, але фактично нічого не говорить про абсолютні числа подібних фактів. Сучасна кримінальна статистика стосовно дрібної злочинності розкриває скоріше не абсолютне число злочинів, а характеризує діяльність самих правоохоронних органів, тобто скільки вони образно кажучи "взяли на себе" цих злочинів, зареєстрували, розслідували, передали до суду тощо. Реальне так зване "темне число" злочинності за нашими дослідженнями щодо крадіжок приватного майна вище від офіційної цифри більш ніж у сто разів [5]. І якщо укласти брошури "Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, прогноз. 2001 р." стверджують, що "кожний другий злочин лінії карного розшуку – тяжкий та особливо тяжкий" [6, с.2], то це реально означає: дрібні злочини наша правоохоронна система ігнорує, їх маса не віддзеркалена кримінальною статистикою.

Проблема інституалізації суспільних відносин і "білокомірцева" злочинність. В перехідні періоди досить поширеною є практика, коли на швидкоруч створені соціальні інститути, або взагалі не врегульовані законодавчо економічні та політичні відносини, стають криміногенними факторами [4, с.175-184]. Особливо це помітно у генезисі економічної злочинності і у структурі так званих "білокомірцевих" злочинів [7, с.58-59]. Найбільшими проблемами українського суспільства є корупція і тіньова економіка. Остання є офіційно не інституалізованою діяльністю виробничих структур і агентів ринку. Власне сама тіньова економіка виникла через недалекоглядну економічну політику і законотворчу діяльність, що "зіштовхнули" вітчизняного виробника, торгівлю, сферу послуг у "тінь". Тіньова економіка завжди пов'язана зі злочинністю. На тлі тіньової економіки формується організована злочинність. Якщо на Заході звичайний бізнес у "тіні" (не наркоділерство, чи торгівля зброєю) є скоріше винятком, то в Україні економіка розподіляється приблизно навпіл, а за деякими оцінками тіньовий сектор навіть переважає. В цілому, вирішення проблеми тіньової економіки є загальнодержавною справою і залежить від економічної політики, що проводить Верховна Рада і Кабінет Міністрів. З боку держави, органів правопорядку украї важливим є звільнити виробника, що працює у легальному секторі, від кримінального рекету та впливів організованої злочинності, чи васальної залежності від місцевих адміністративно-мафіозних кланів. Інформація щодо дійсного стану в економіці з точки зору впливів злочинного світу або натиску корупціонерів

може бути отримана, зокрема, шляхом проведення соціологічного моніторингу, яким можна охопити дрібний та середній бізнес. Необхідними заходами є проведення кримінологічної експертизи законодавчих актів, а також впровадження антикорупційних технологій. Останнє є фактично єдиним заходом, що може знизити функціональну силу хабара. Антикорупційна технологія є перебудовою відносин типу "чиновник-підприємець", "державний орган-громадянин", "установа-клієнт" на нових технологічних засадах, які звужують функціональну користь вимагання, підкупу, хабара тощо.

Злочинність у контексті суспільної свідомості. В останні роки відбулися негативні зміни у масовій свідомості стосовно злочинності, що породило системний криміногенний ефект. Ці зміни торкаються двох обставин: аномії і поширення кримінальних за генезисом і суттю форм свідомості. Аномія є ціннісно-нормативним хаосом, що завжди супроводжує перехідні періоди, це – змішання понять добра й зла, закону й беззаконня. Певні види кримінальної діяльності перестають бути такими, що засуджуються суспільною мораллю. В 90-ті роки відбулася певна зміна ідеологічних, моральних позицій громадянського суспільства на користь кримінальної субкультури, норм та традицій криміналітету, які входять у масовий вжиток через засоби масової інформації, так звану "блатну пісню", кінофільми і книги "у м'яких обкладинках", що оспівують стиль життя "братви". Цікавим є те, що блатну лексику, світогляд сприйняли не тільки "низи", але й "верхи" суспільства. Кримінальний жаргон сьогодні можна почути з вуст парламентаріїв, чиновників, урядовців. Певні радіостанції, книговидавці, газетні видавництва побачили у кримінальній темі і субкультурі засіб отримати прибутки. Але є підстави підозрювати деякі мас-медіа у цілеспрямованому розповсюдженні кримінальної субкультури з метою, яка виходить за межі суто фінансових міркувань. Перш за усе, це торкається "Руського Радіо" і "Радіо Шансон". За кілька років склалася практично система примусового занурення пересічного громадянина у блатну систему цінностей, бо сьогодні важко українцю відвідати кафе, магазин, ринок або проїхати міським транспортом і не почути гучних трансляцій FM-радіостанцій, які спеціалізуються на кримінальній ліриці. Особливе занепокоєння викликає свідомість молодих людей, які сприймають усе це за "чисту монету", переймають сленг, норми та цінності. Вони складають широке соціальне підґрунтя для злочинного світу, організованої злочинності, рекрутують зі своїх лав нові генерації злочинців, що вже, образно кажучи, пройшли "школу молодого бійця". Суспільна свідомість в Україні потребує певної корекції, оздоровлення. Вирішальну роль тут мають відіграти українські інтелектуали, але, мабуть, не обійтися і

без адміністративних заходів. Потрібно організувати обговорення цієї проблеми у мас-медіа, в якому б прийняли участь соціологи, соціальні психологи, літератори тощо, одночасно провести розслідування діяльності в Україні вже названих радіостанцій; крім того необхідно встановити чіткі правила використання радіомовлення у громадському транспорті і громадських місцях. У суспільній свідомості треба провести умовну, але досить зрозумілу для всіх лінію, що відділяє кримінальну субкультуру від власної культури, норму від патології або беззаконня. Стосовно кримінальної маскультури треба скоротити ринок для споживання цієї продукції.

Сфера громадського здоров'я і злочинність. Кількість психічно хворих людей, які є суспільно-небезпечними, схильними до агресії або суїциду – досить стабільне число. Проблема перехідного періоду полягає у тому, що вони дуже часто стають безнадійними. Але поряд з цим природним фоном в Україні швидко зростає категорія громадян, хворих на алкоголізм і наркоманію. Це створює кілька ланцюжків “функціональної” злочинності. По-перше, незаконний обіг наркотиків, обсяг якого функціонально пов'язаний з кількістю споживачів наркотиків у країні. Число злочинів на ґрунті незаконного обігу наркотиків стрімко зростає, і у 2001 р. такі злочини склали 15,3 % від усієї злочинності по лінії карного розшуку. По-друге, алкогольне і наркотичне сп'яніння, як і увесь спосіб життя залежних від наркотиків осіб, є потужним криміногенним фактором, що зумовлює додаткове число злочинів як майнового характеру, так і насильницьких злочинів. Відомо, що більшість вбивств та тяжких тілесних ушкоджень на побутовому ґрунті, ДТП з тяжкими наслідками скоюють особи у стані алкогольного сп'яніння. Медико-патологічні фактори, як і уся сфера громадського здоров'я, далеко виходять за межі компетенції правоохоронних органів. Взагалі, вони складають глобальну проблему, бо епідемія вживання наркотиків охопила увесь цивілізований світ. В Україні вона обтяжена кількома факторами: загальною бідністю, низьким рівнем стану наркологічних служб та майже повною відсутністю системи соціальної реабілітації, вживанням наркотичних речовин і сурогатних алкогольних сумішей, що призводить до швидкої деградації особи, розриву соціальних зв'язків, бродяжництва, психопатизації тощо.

Варто підкреслити, що наркотизм є передусім молодіжною проблемою. Традиційними для України наркотичними речовинами, що викликають залежність, є опіоїди. Реальна кількість хворих із розладами внаслідок їх вживання за підрахунками спеціалістів становить близько 160 тисяч осіб [8, с.12]. Власне, кожна з цих осіб може розглядатися як потенційний злочинець, бо усі вони епізодично або постійно включаються у незаконний обіг наркоти-

ків, а дехто – стає на шлях злочину для того, аби заволодіти дозою наркотику. Але в останні роки поряд з опіоїдами набули поширення інші наркотичні речовини, зокрема, кустарно виготовлені з аптекарських препаратів проти кашлю психостимулятори, вживання яких швидко перетворює наркомана на інваліда. Сьогодні суспільне здоров'я зазнає сильної загрози через те, що, за нашими даними [9], близько 50-ти відсотків учнів і студентів вже мали хоча б одну пробу наркотичної речовини (здебільшого, це так звані “легкі” наркотики). Отже, є потужний резерв для поширення наркоманії і подальшої криміналізації суспільства. В Україні практично не здійснюється на державному рівні профілактика поширення наркоманії. Світовий досвід підказує, що призупинити епідемію наркоманії можливо, але за умов розгортання спеціалізованих програм з первинної, вторинної і третинної профілактики. Сьогодні подібних потужних програм загальнонаціонального рівня у нас не існує. Вони здійснюються локально силами громадських і релігійних організацій, благодійних фондів та закордонних установ.

Таким чином, злочинність у перехідні періоди стає самостійним і потужним каналом соціальної адаптації для різних прошарків суспільства. В цьому полягає, образно кажучи, її сила. Суто механічна боротьба із застосуванням силових методів, поліцейської та судової систем не дає значного результату, бо функціональна злочинність є самовідновлювальною системою. Одночасно, для правоохоронної і пенітенціарної систем злочинність перетворюється на джерело отримання легальних і нелегальних прибутків, отже, принцип функціональності злочинності поширюється і на ці сфери. Вони швидко стають корумпованими. Профілактика злочинності мусить зосередитися на звуженні функціональної ніші злочинності, розширенні каналів некримінальної соціальної адаптації для різних прошарків суспільства, що може попередити подальше зростання злочинності, а за окремими видами – суттєво зменшити кримінальну статистику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. –М.: Канон, 1995. –350 с.
2. Жижиленко А.А. Преступность и ее факторы. –Петербург: Мир знаний, 1912. –67 с.
3. Селлин Т. Социологический подход к изучению преступности // Юридическая психология: Хрестоматия. –СПб.: Питер, 2001. –С.16–31.
4. Рущенко І.П. Соціологія злочинності. –Харків: НУВС, 2001. –370 с.
5. Рущенко И.П. Латентная преступность: социальный феномен, методы и опыт измерения // Доверие милиции и латентная преступность: взгляд ук-

раинских и российских исследователей. – Харьков: Финарт, 2002. – С.133-170.

6. Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, прогноз. 2001 р. – Київ: МВС України, 2002. – 38 с.

7. Зозуля И.В. Состояние преступности в Украине (По материалам периодической печати) // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С.55-62.

8. Лінський І.В. Клініко-патогенетичні закономі-

рності формування й розвитку психічних та поведінкових розладів внаслідок вживання психоактивних речовин: Автореф. дис... докт. мед. наук: (14.01.17). – Х., 2002. – 33 с.

9. Молодежь и наркотики /Под ред. А.В. Соболева, И.П. Рущенко. – Харьков: Торсинг, 2000. – 432 с.

Надійшла до редколегії 09.10.2002

РУЩЕНКО И.П. ПРЕСТУПНОСТЬ в УКРАИНЕ: ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ОБЪЯСНЕНИЕ

С использованием средств функционального объяснения рассмотрен аномальный всплеск преступности в Украине, который состоялся в 90-х годах XX ст.; проанализированные четыре контекста криминальной ситуации: социально-экономический, институциональный, общественного сознания и общественного здоровья.

***

RUSHCHENKO I.P. CRIMINALITY in UKRAINE: FUNCTIONAL EXPLANATION

With usage of means of functional explanation the abnormal splash of criminality in Ukraine is reviewed, which one was held in 90 years of 20 century; the parsed four contexts of a criminal situation: social and economic, institution, public consciousness and public health.

УДК 316.472+316.613.43

**Ю.А. СВЕЖЕНЦЕВА, канд. соц. наук, доц.,
И.В. ЩЕРБАКОВА**

Национальный университет внутренних дел

ПРЕСТУПНОСТЬ, СОЦИАЛЬНЫЕ ОПАСЕНИЯ И ДОВЕРИЕ МИЛИЦИИ

Рассматривается взаимосвязь между субъективными оценками населением уровня преступности, социальными опасениями и доверием милиции. Альтернативные гипотезы о взаимосвязи этих показателей проверялись на базе данных украинско-российского социологического опроса 5000 жителей, проведенного в 2001 году сотрудниками Национального университета внутренних дел. Полученные результаты могут быть полезными при планировании мер, направленных на формирование партнерских отношений населения и милиции, а также для повышения результативности работы центров общественных связей МВД.

Как связаны между собой субъективные оценки населением уровня преступности, опасения стать жертвой преступления, и доверие милиции? Ответ на этот вопрос не очевиден. С одной стороны, можно предположить: если человек считает вероятность оказаться жертвой преступления высокой и сильно опасается преступности, он вынужден надеяться на защиту со стороны милиции, будет интересоваться ее работой и должен ей доверять. Причинно-следственная связь здесь такова: представление о высоком уровне преступности, эскалация социальных опасений приводит к повышению уровня доверия милиции. Это предположение, по-видимому, лежит в основе многих телепередач, подготовленных центрами общественных связей МВД. Показывая в деталях факты жестоких преступлений, они обращают внимание на важность функций милиции и ее доблестную работу, вызывают у населения со-

переживание, сочувствие и благодарность сотрудникам милиции, повышая, тем самым, уровень доверия населения милиции. Эмоционально насыщенное описание преступления, интрига его раскрытия служат «приманкой» для зрителя, которому ненавязчиво показывают важную и трудную работу милиции.

Однако, с другой стороны, можно предположить, что эскалация опасений преступности приводит к повышению чувства незащищенности у человека перед непредсказуемым, обманчивым, опасным социальным окружением, частью которого является и милиция, которая не может противостоять преступникам. Причинно-следственная связь в этом случае иная: представления о высоком уровне преступности, эскалация опасений приводят к тому, что причиной высокого уровня преступности видится, в первую очередь, произвол в правоохранительных